

Anna Kurowska

*Instytut Polityki Społecznej
Uniwersytet Warszawski*

Regularna opieka dziadków nad wnukami a instytucjonalne uwarunkowania opieki nad małymi dziećmi – analiza w krajach konserwatywnego modelu polityki rodzinnej

Wprowadzenie

W dobie konieczności zwiększania, z jednej strony, aktywności zawodowej kobiet, z drugiej zaś podwyższania dzietności, w wielu krajach Europy jednym z ważnych zagadnień, będących przedmiotem zainteresowania polityki rodzinnej, jest wsparcie rodzin w zakresie opieki nad małym dzieckiem¹. Podstawowymi instrumentami na tej płaszczyźnie działania są urlopy macierzyńskie i wychowawcze (w szczególności płatne) oraz zapewnienie dostępu do zinstytucjonalizowanej (formalnej) opieki nad dzieckiem (m. in. publiczne żłobki/przedszkola lub dofinansowanie kosztów opieki prywatnej). Jednak w wielu krajach nadal istotną rolę pełni nieformalne wsparcie, polegające na pomocy rodzicom w opiece nad dziećmi, m.in. w postaci regularnej pomocy ze strony dziadków² dziecka, a więc osób w wieku przed- i okołoemerytalnym (Igel i Szydlik 2011; Gimbert

---

¹ Określenie „małe dziecko” odnosi się w tym artykule do dzieci w wieku co najwyżej 6 lat, przy czym w niektórych przypadkach stosowane jest rozróżnienie na dzieci w wieku 0–2 lata oraz 3–5 lat, ze względu na takie grupowanie stosowane w statystykach OECD.

² Określenie „dziadkowie” obejmuje w niniejszej pracy zarówno dziadków, jak i babcie.

i Godot 2010; Wheelock i Jones 2002; Gray 2005). Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zakresu, w jakim rodzice korzystają z regularnej pomocy tego rodzaju w wybranych krajach UE oraz udzielenie odpowiedzi na pytanie: czy powszechność korzystania z regularnej pomocy dziadków ma związek z poziomem instytucjonalnego wsparcia udzielanego rodzicom przez państwo w opiece nad małym dzieckiem w analizowanych krajach? Innymi słowy: czy jest tak, że im mniejsze wsparcie instytucjonalne, tym regularna pomoc dziadków jest bardziej rozpowszechniona?

Dobór analizowanych krajów i źródła danych

Cennym źródłem mikro danych na temat więzi międzygeneracyjnych, w tym pomocy dziadków w opiece nad małym dzieckiem, są ankietowe badania panelowe, realizowane na reprezentatywnych próbach osób w wieku 18–79 lat — *Generations and Gender Survey* — w ramach międzynarodowego programu *Generations and Gender Programme*, powstałego pod auspicjami Europejskiej Komisji Gospodarczej (UNECE)³. Dostępne dane obejmują wyniki badań, przeprowadzonych w latach 2004–2005, w kilkunastu krajach, ale nie dla wszystkich krajów uzyskano w ankietach pełne odpowiedzi na pytanie o nieformalną pomoc w opiece nad dziećmi. Istotnych statystyk w odniesieniu do uwarunkowań instytucjonalnych takiej opieki dostarcza natomiast OECD Family Database⁴. Niestety, jedynie dla nielicznych krajów możliwe jest uzyskanie z jednej strony pełnej informacji na temat pomocy dziadków w opiece nad dziećmi w ramach GGS i jednocześnie porównywalnych czasowo, pełnych danych na temat instytucjonalnego wsparcia udzielanego przez państwo. Z tego względu do analizy możliwe było wybranie jedynie kilku krajów: Niemiec, Austrii, Francji, Belgii oraz Holandii⁵. Kraje te klasyfikowane są do jednego modelu polityki rodzinnej — modelu konserwatywnego⁶ (Gauthier 2002). Jednak, jak pokazano w dalszej części artykułu, różnią się one istotnie zakresem wsparcia, udzielanego przez państwo w dziedzinie opieki nad małym dzieckiem, a także zakresem udzielanej ze strony

³ Dane zostały uzyskane z GGP Data Archive i utworzone przez organizacje i osoby wymienione na stronie: <http://www.unece.org/pau/ggp/acknowledge.htm>, (dostęp z dnia...). Więcej na temat programu oraz badania ankietowego GGS na stronach GGP: <http://www.ggp-i.org/about/brief-programme-description.html> (dostęp z dnia 3.12.2012 r.) oraz w publikacji: *United Nations 2005. Generations & Gender Programme: Survey Instruments*, New York and Geneva: UN, 2005.

⁴ http://www.oecd.org/document/4/0,3746,en_2649_34819_37836996_1_1_1_1,00.html (dostęp z dnia 3.12.2012). W ramach GGP dostępna jest również baza zagregowanych danych kontekstowych, m.in. dotyczących polityki rodzinnej realizowanej w krajach, w których przeprowadzany jest GGS jednak nie zawiera ona wszystkich statystyk niezbędnych do wykonania analiz w niniejszym artykule, zatem wykorzystano znacznie szerszą bazę danych OECD.

⁵ Dane GGS z tych krajów pochodzą z badań przeprowadzonych w latach 2004–2005 (są to obecnie jedyne dostępne dane), zaś wszystkie wykorzystane w niniejszej pracy dane z bazy OECD Family Database pochodzą z lat 2008–2010 i są najnowszymi dostępnymi danymi w tej bazie.

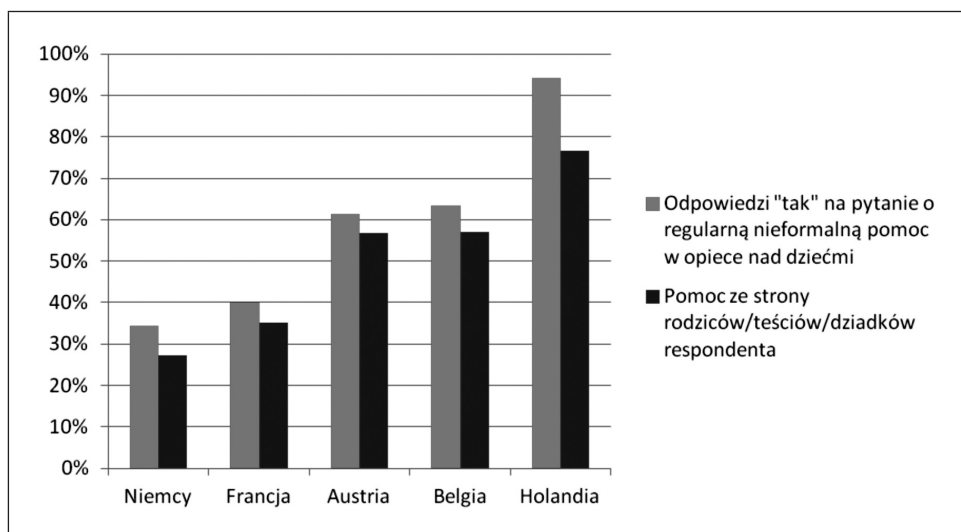
⁶ Podstawowe cechy polityki rodzinnej w krajach modelu konserwatywnego wg A. Gauthier to: 1) powiązanie świadczeń rodzinnych ze statusem na rynku pracy, podtrzymujące tradycyjne role płci; 2) niski lub średni poziom tych świadczeń; oraz 3) średni poziom wsparcia w zakresie opieki nad dziećmi oraz relatywnie długie urlopy wychowawcze (Gauthier 2002).

dziadków pomocy w opiece nad wnukami. Dobór tych krajów w pewnym stopniu zapewnia natomiast jednolitość kulturową badanych społeczeństw, a więc częściowo eliminuje wpływ innych niż analizowane w niniejszym artykule zmiennych, co zwiększa jakość uzyskiwanych wyników⁷.

Regularna pomoc dziadków i pradziadków w opiece nad dziećmi a pomoc nieformalna

Statystyki dostępne w bazie OECD zawierają informacje na temat odsetka dzieci w wieku 0–2 lata oraz 3–5 lat, które korzystają z nieformalnej opieki, jednak nie pozwalają na uzyskanie szczegółowej informacji na temat tego, w jakim zakresie pomoc ta pełniona jest przez krewnych, w szczególności dziadków dziecka. To zaś możliwe jest dzięki danym uzyskiwanym w ramach GGS (por. Wykres 1). Wśród analizowanych krajów występują istotne różnice w zakresie wykorzystania przez ankietowanych rodziców nieformalnej pomocy krewnych bądź znajomych. Najniższy odsetek badanych rodziców małych dzieci (do lat 6), deklarujących korzystanie z regularnej, nieformalnej pomocy w opiece nad dziećmi występuje w Niemczech (34,4%), zaś najwyższy w Holandii (93,4%).

Wykres 1. Rozpowszechnienie nieformalnej pomocy udzielanej badanym rodzicom dzieci do lat 6 w opiece nad nimi oraz częstość pomocy udzielanej przez dziadków lub pradziadków tych dzieci

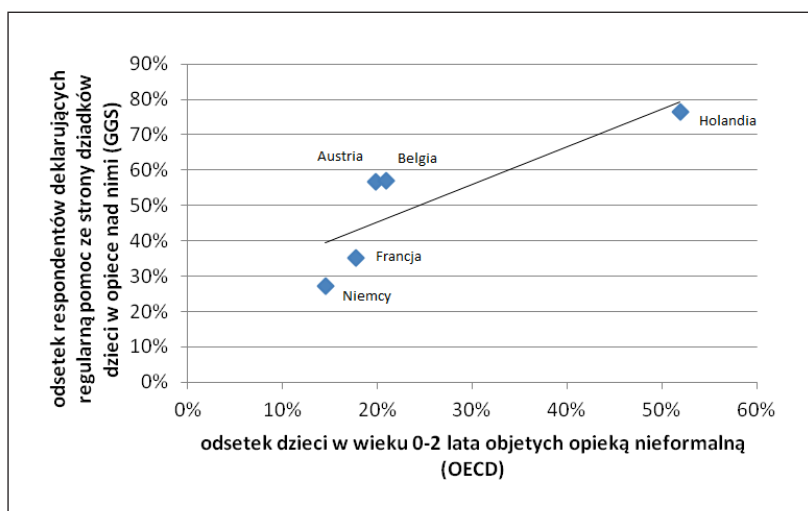
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GGS Wave1.

⁷ Wśród krajów, w których przeprowadzono GGS i uzyskano odpowiedzi na pytania o regularną pomoc krewnych (w tym dziadków) w opiece nad dziećmi znalazły się także m. in. Rumunia, Bułgaria oraz Australia.

Warto zauważyć, że niezależnie od stopnia jej rozpowszechnienia, nieformalna pomoc udzielana respondentom obejmuje niemal zawsze pomoc udzielaną im przez rodziców (jednego lub obu), teściów⁸ (teściowej lub teścia) lub dziadków (babci lub dziadka), a więc dziadków lub pradziadków dziecka/dzieci.

W Holandii 81,2% spośród osób korzystających z nieformalnej pomocy wskazało m. in. na pomoc dziadków lub pradziadków dziecka, w Niemczech — 82,5%, we Francji — 88%, w Belgii — 90%, zaś w Austrii — aż 92,5%. Ankietowani rodzice wskazywali przy tym na różne kombinacje osób, udzielających im pomocy: od sytuacji, w której pomaga tylko jedna osoba (np. matka lub teściowa respondenta), do sytuacji, w których pomagają rodzice i/lub teściowe oraz dziadkowie respondenta. Warto podkreślić, że w większości przypadków pomoc ta jest realizowana jedynie przez matkę i/lub teściową respondenta, a więc babkę/babki dziecka. W Niemczech 66,8% respondentów zadeklarowało pomoc jedynie ze strony matki i/lub teściowej, we Francji odsetek ten wyniósł 73,7%, w Austrii — 60%, w Belgii — 57,7% zaś w Holandii — 32,5%. Znacznie rzadziej występują sytuacje, w których jedyną osobą, udzielającą pomocy, jest ojciec lub/i teść. Odsetki w tym przypadku wynoszą: 11,4% w Holandii, 4,1% w Niemczech, 3,2% we Francji, 2,9% w Belgii i 2,5% w Austrii. We wszystkich badanych krajach samotny udział któregoś z pradziadków dziecka (a więc dziadków respondentów) jest niski i nie przekracza 8%.

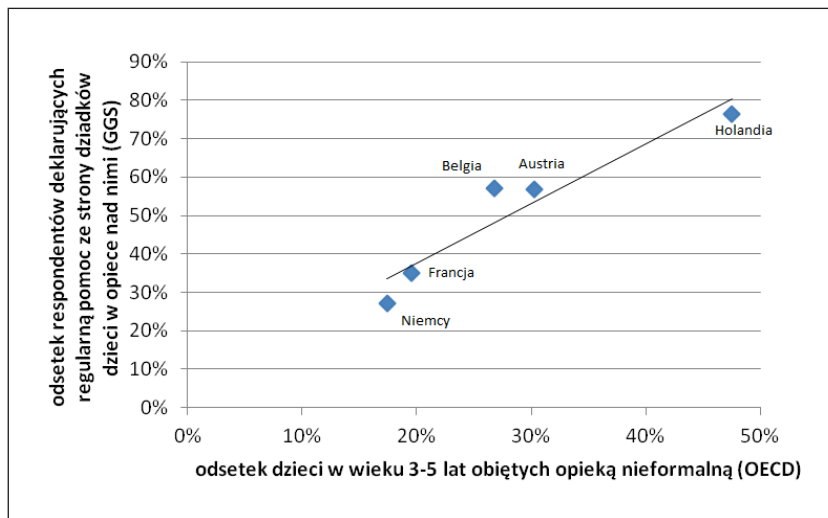
Wykres 2. Zależność pomiędzy rozpowszechnieniem nieformalnej opieki nad dziećmi w wieku 0–2 lata wg OECD a rozpowszechnieniem regularnej pomocy uzyskiwanej przez respondentów w opiece nad dziećmi ze strony dziadków dziecka/dzieci w wieku do lat 6 wg GGS

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GGS Wave1 oraz OECD Family Database.

⁸ Określenie „teściowie” obejmuje w niniejszej pracy zarówno rodziców żony/partnerki, jak i męża/partnera respondenta.

Wykres 3. Zależność pomiędzy rozpowszechnieniem nieformalnej opieki nad dziećmi w wieku 3–5 lat wg OECD a rozpowszechnieniem pomocy uzyskiwanej przez respondentów w opiece nad dziećmi ze strony dziadków dziecka/dzieci w wieku do lat 6 wg GGS

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GGS Wave1 oraz OECD Family Database.

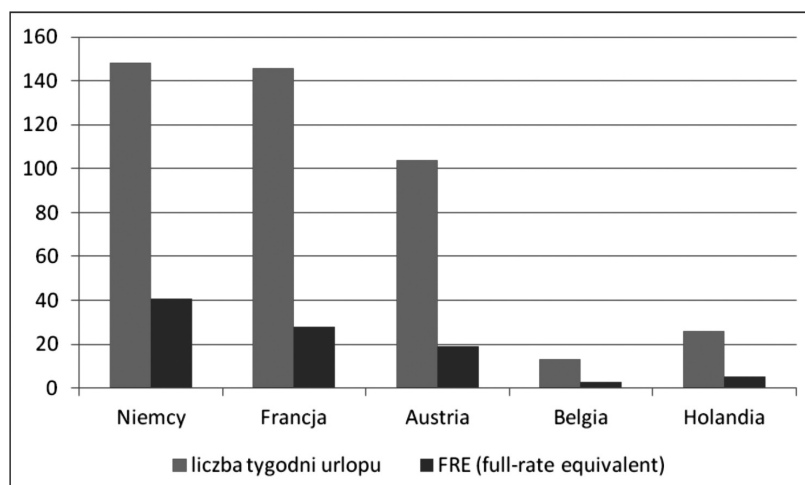
Zestawiając ze sobą dane z GGS na temat odsetka ankietowanych rodziców z małymi dziećmi (do lat 6), korzystających z regularnej pomocy dziadków lub pradiadków dziecka w opiece nad nim, z danymi z OECD na temat odsetka dzieci w wieku 0–2 lata oraz 3–5 lat, objętych zewnętrzną nieformalną opieką, można dostrzec występowanie bardzo silnej korelacji ($r^2 \geq 0,9$) między obiema zmiennymi w obu wariantach na poziomie analizowanych krajów (wykresy 2 i 3).

Mając dodatkowo na uwadze wcześniej prezentowane statystyki, świadczące o tym, że w analizowanych krajach ponad 80% nieformalnej opieki pełnionej jest, m.in. przez dziadków dziecka, uzasadnionym wydaje się przyjęcie, że wśród analizowanych krajów mierniki, jakimi są odsetki dzieci w wieku 0–2 lub 3–5 lat, objęte opieką nieformalną, mogą być traktowane jako wskaźniki rzeczowe zakresu rozpowszechnienia w tych krajach regularnej opieki świadczonej wnukom w wieku do lat 6 ze strony dziadków. Wskaźnik ten będzie więc stosowany w analizach prezentowanych w dalszej części pracy, gdzie dokonano analiz zależności, wykorzystując jak najbardziej porównywalne dane (pochodzące z tego samego źródła — OECD Family Database oraz najbliższych sobie okresów czasowych — lat 2008–2010).

Długość oraz finansowanie urlopów wychowawczych a pomoc dziadków w opiece nad małym dzieckiem (0–2 lata)

Opiekę w okresie pierwszych kilkunastu tygodni życia dziecka — w zdecydowanej większości przypadków, niezależnie od kraju — pełni matka (w wyjątkowych przypadkach ojciec), wykorzystując, silnie już ukonstytuowany w prawodawstwie krajów zachodnio-europejskich, urlop macierzyński. W późniejszym okresie życia dziecka, w szczególności w ciągu kolejnych dwóch lat, następuje większa dywersyfikacja opieki i w grę wchodzi m.in. takie rozwiązania jak: urlop wychowawczy matki lub ojca, opieka nieformalna ze strony krewnych lub znajomych oraz instytucjonalne formy opieki, takie jak np. żłobek. Ponieważ analizowane kraje istotnie różnią się pod względem długości oraz poziomu odpłatności urlopu wychowawczego (wykres 4), warto sprawdzić, czy rozpowszechnienie opieki dziadków nad wnukami jest większe w tych krajach, gdzie „hojność” (pod względem długości i odpłatności) urlopów wychowawczych jest mniejsza. Wskaźnikiem „hojności” urlopu może być stosowany przez OECD miernik FRE (*full-rate equivalent*), będący ilorazem długości urlopu oraz poziomu jego odpłatności (wyrażonego jako procent przeciętnego wynagrodzenia w danym kraju)⁹. Okazuje się, że istnieje umiarkowana ujemna liniowa zależność pomiędzy „hojnością” urlopu a pomocą ze strony dziadków ($r^2 = -0,62$) — generalnie im hojniejszy urlop wychowawczy w danym kraju, tym pomoc dziadków w opiece nad wnukami jest mniej powszechna (por. wykres 5).

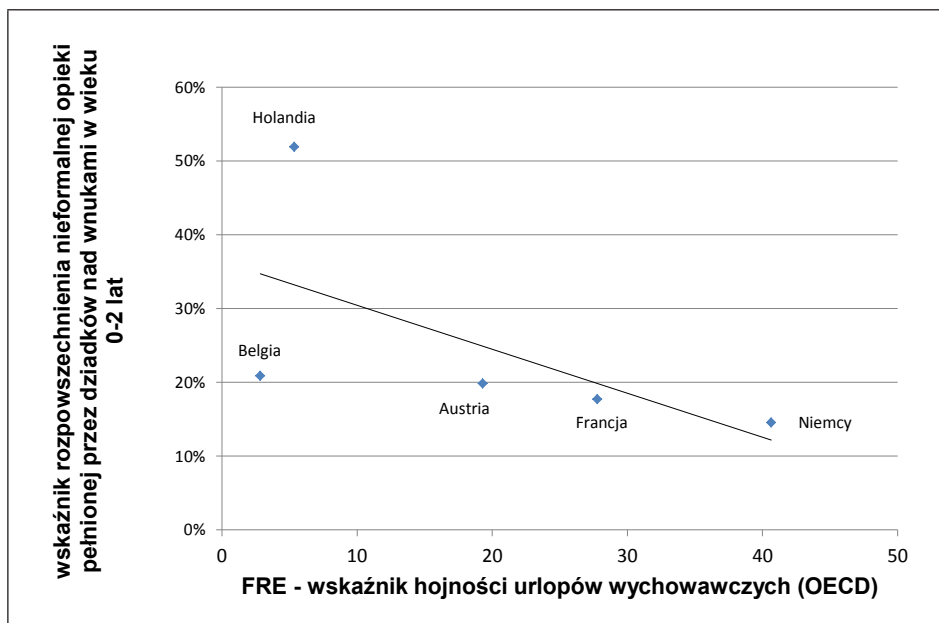
Wykres 4. Długość urlopów wychowawczych w badanych krajach oraz wskaźnik „hojności” tych urlopów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GGS Wave1 oraz OECD Family Database.

⁹ Więcej na temat miernika m.in. na stronie: <http://www.oecd.org/dataoecd/45/26/37864482.pdf>, dostęp z dnia 3.12.2012 r.

Wykres 5. Zależność pomiędzy hojnością urlopów wychowawczych a rozpowszechnieniem nieformalnej opieki dziadków nad wnukami w wieku 0–2.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OECD Family Database.

Obserwowaną zależność pomiędzy „hojnością” urlopów wychowawczych oraz rozpowszechnieniem pomocy świadczonej ze strony dziadków w opiece nad małym dzieckiem warto odnieść do statystyk na temat pracy młodych matek i rozpowszechnienia formalnej opieki nad dzieckiem w wieku 0–2 lata. W Belgii i Holandii, gdzie wskaźnik FRE jest znacznie niższy niż w pozostałych krajach, odsetek młodych matek (mających dzieci w wieku 0–2 lata), które pracują, jest w związku z tym istotnie wyższy (w 2008 r. wynosił odpowiednio: 57,7% i 64,5%) niż w Niemczech, czy Austrii (tam odsetki te wynoszą odpowiednio: 39,1% i 28,2%). Z jednej więc strony, opieka nad dzieckiem realizowana jest w większym stopniu w ramach nieformalnych rozwiązań, w tym opieki świadczonej wnukom ze strony dziadków. Z drugiej strony, jest ona również w większym stopniu realizowana w ramach instytucjonalnych form, takich jak np. żłobek. W Holandii i Belgii odsetek dzieci w wieku 0–2 lata objętych opieką instytucjonalną jest bowiem także znacznie wyższy (wynosi odpowiednio: 55,9% i 48,4%) niż w Niemczech, czy Austrii (tam odsetki te wynoszą odpowiednio: 17,8% i 12,1%). Należy też pamiętać, że rodzice często korzystają z mieszanych form opieki nad dzieckiem, wykorzystując możliwości pracy na część etatu (w szczególności w Holandii), częściową opiekę formalną (w niepełnym wymiarze godzinowym) oraz opiekę nieformalną (OECD 2011).

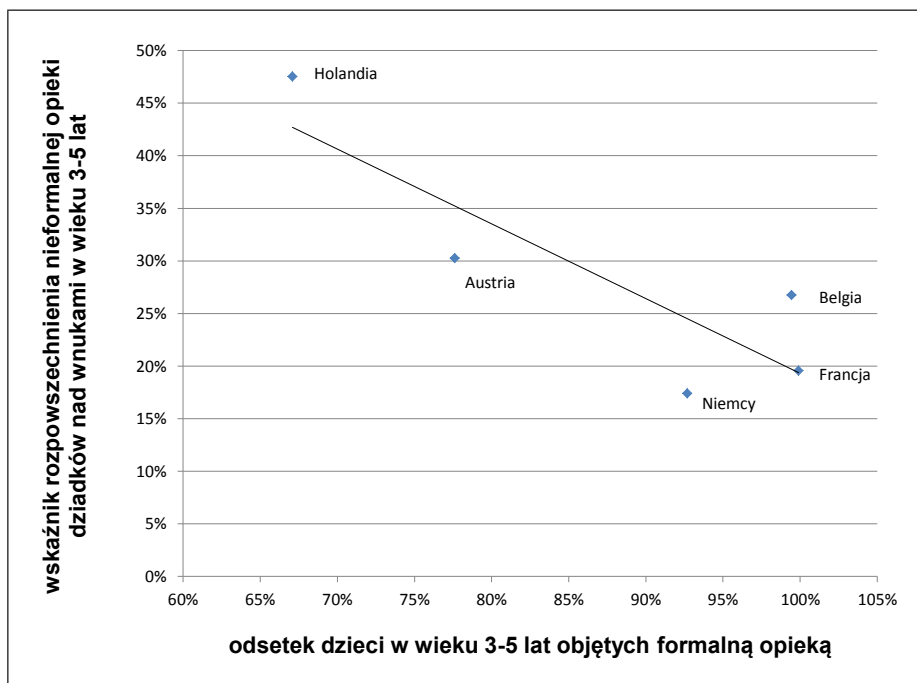
Uzyskane wyniki warto uzupełnić wynikami innego badania. Ingel i Szydlik (2011) pokazali, że wyższe wydatki publiczne na urlopy macierzyńskie i wychowawcze zwiększają

co prawda prawdopodobieństwo świadczenia sporadycznej opieki nad wnukami przez ich dziadków, ale zmniejszając intensywność tej opieki. Intensywność (regularność) opieki świadczonej przez dziadków na rzecz wnuków wzrasta więc wraz ze spadkiem wysokości wydatków publicznych na wspomniane urlopy.

Dostęp do instytucjonalnych form opieki nad małym dzieckiem (3–5 lat) a pomoc dziadków

W okresie, gdy dziecko ma już ukończone 2–3 lata, w badanych krajach zanika możliwość wykorzystania przez rodziców urlopu wychowawczego, dziecko zaś nadal wymaga całodobowej opieki. Wówczas spektrum możliwych rozwiązań zawęża się do nieformalnych i formalnych (zinstytucjonalizowanych) form. Badane kraje dość znacznie różnią się między sobą pod względem dostępu do formalnej opieki nad dziećmi w wieku 3–5 lat. Za wskaźnik dostępu do tego rodzaju usług przyjmuje się w literaturze odsetek dzieci w tym wieku, objętych różnego rodzaju formami zinstytucjonalizowanej opieki. Według danych OECD we Francji i Belgii odsetek ten jest wyjątkowo wysoki i wynosi ponad 99%, w Niemczech nieco ponad 92%, zaś w Austrii i Holandii znacznie mniej, bo odpowiednio:

Wykres 6. Zależność pomiędzy dostępem do formalnej opieki nad dziećmi w wieku 3–5 lat a rozpowszechnieniem nieformalnej opieki dziadków nad wnukami w tym wieku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych OECD Family Database.

77,6% oraz 67%. Okazuje się, że również w tym przypadku obserwujemy ujemną i silną zależność ($r^2 = -0,86$) pomiędzy dostępem do formalnej opieki a rozpowszechnieniem pomocy dziadków w opiece nad wnukami w wieku 3–5 lat (por. wykres 6). Im w danym kraju mniejszy dostęp do formalnej opieki, tym bardziej rozpowszechniona jest pomoc dziadków nad wnukami.

Na zakończenie warto zauważyć, że — pomimo, iż we Francji oraz w Belgii odsetek dzieci objętych zinstytucjonalizowanymi formami opieki sięga niemal 100% — nadal spora część rodziców korzysta z opieki nieformalnej, w tym opieki dziadków dziecka/dzieci. Nawet więc w sytuacji, gdy dostęp do opieki zinstytucjonalizowanej jest powszechny, rola dziadków w opiece nad małym dzieckiem pozostaje w badanych krajach znacząca.

Nawiązując do wyników badań cytowanych wcześniej autorów (Ingel i Szydlik 2011), dodajmy, że mniejsze wydatki publiczne na infrastrukturę, związaną z opieką nad dziećmi, zwiększają intensywność opieki, udzielanej przez dziadków na rzecz wnuków.

Podsumowanie

W pięciu badanych krajach (Niemcy, Francja, Belgia, Holandia i Austria), charakteryzujących się konserwatywnym modelem polityki rodzinnej, rozpowszechnienie regularnej pomocy w zakresie opieki nad dzieckiem/dziećmi ze strony ich dziadków lub pradiadków jest bardzo zróżnicowane. Waha się ono w granicach od 34% do 93%. Jednocześnie jednak we wszystkich badanych krajach w ponad 80% nieformalna pomoc w opiece nad dzieckiem obejmuje właśnie pomoc świadczoną ze strony dziadków lub pradiadków dziecka. Pomoc tę w większości przypadków pełnią jednak wyłącznie babcie.

Rozpowszechnienie regularnej pomocy jest tym większe, im mniej „hojny” jest w danym kraju urlop wychowawczy i im słabszy jest dostęp do instytucjonalnych form opieki nad dziećmi w wieku przedszkolnym. Nawet jednak w krajach, gdzie niemal wszystkie dzieci w wieku 3–5 lat objęte są formalną opieką, rozpowszechnienie pomocy, świadczonej przez dziadków i pradiadków, jest znaczne. Jak wynika jednocześnie z innych badań, im niższe są wydatki publiczne za urlopy macierzyńskie i wychowawcze oraz infrastrukturę związaną z opieką nad małym dzieckiem, tym większa jest intensywność opieki świadczonej przez dziadków na rzecz wnuków.

Obserwacja samych zależności korelacyjnych na poziomie makro nie umożliwia nam odpowiedzi na pytanie czy to wsparcie zapewniane przez państwo w zakresie opieki nad dzieckiem „wypycha” — używając terminologii ekonomicznej (por. Cox i Jakubson 1994) — regularną pomoc świadczoną przez dziadków, czy jest odwrotnie. Należy jednak zaznaczyć, że to pomoc rodziny w tym zakresie była kiedyś (i do pewnego stopnia nadal jest) tradycyjną formą wsparcia (jako funkcjonalna forma transferów w ramach solidarności międzypokoleniowej — Hagestad 2006). Rozwiązania instytucjonalne, które pojawiły się w ramach rozwoju współczesnych *welfare state*, są przede wszystkim odpowiedzią na aktywizację zawodową kobiet i zwiększenie zapotrzebowania w zakresie zewnętrznej opieki nad dziećmi oraz utrzymanie (a obecnie nawet wydłużanie) aktywności zawodowej osób w wieku 50+. Uprawnomocnione wydaje się więc być stwierdzenie, że to otoczenie insty-

tuczonalne ma znaczący wpływ na międzypokoleniową wymianę usług. Ponadto, do pewnego stopnia, instrumenty polityki rodzinnej, takie jak „hojne” urlopy wychowawcze oraz powszechny dostęp do instytucjonalnych form opieki nad dziećmi zastępują regularną pomoc w tym zakresie, świadczoną przez dziadków na rzecz wnuków.

Bibliografia

- Cox, D., Jakubson, G. (1995) *The Connection between Public Transfers and Private Inter-family Transfers*, w: „Journal of Public Economics”, nr 57, s. 129–167.
- Gauthier, A. (2002) *Family Policies in Industrialized Countries: Is There Coverage?*, „Population”, tom 57, s. 447–474.
- Gimbert, V., Godot, C. (2010) *Vivre ensemble plus longtemps. Enjeux et opportunités pour l'action publique du vieillissement de la population française*, Centre d'analyse stratégique, France.
- Gray, A. (2005) *The changing availability of grandparents as carers and its implications for childcare policy in UK*, w: „Journal of Social Policy”, tom 34, nr 4, s. 557–577.
- Hagestad, G. O. (2006) *Transfers between Grandparents and Grandchildren: The Importance of Taking a Threegeneration Perspective*, w: „Zeitschrift für Familienforschung” nr 18, s. 315–32.
- Igel, C., Szydlik, M. (2011) *Grandchild care and welfarestate arrangements in Europe*, w: „Journal of European Social Policy”, tom 21, nr 3, s. 210–224.
- OECD (2011), *Doing Better for Families*, OECD Publishing, w: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en>, dostęp z dnia 3 grudnia 2012 r.
- Share, M., Kerrinsy L. (2009) *The role of grandparents in childcare in Ireland: Towards a research agenda*, w: „Irish Journal of Applied Studies”, tom 9, nr 1, s. 33–47.
- Wheelock, J., Jones, K. (2002) *Grandparents are the next best thing: Informal childcare for working parents in Urban Britain*, w: „Journal of Social Policy”, tom 31, nr 3, s. 441–464.

Summary

The article presents the prevalence of a regular support in childcare from grandparents in countries belonging to the conservative model of family policy. The author explores the interdependence between the extent of institutional support in childcare and the prevalence of regular care provided by grandparents to grandchildren. It turns out that the prevalence of grandparental support in childcare is significant but very diverse in the analyzed group of countries. The lower is the generosity of parental leave and the weaker is the access to institutional forms of care for children in preschool, the more common is grandparental support.